

*Секція: 5. Філософія, соціально-гуманітарне знання,
мистецтвознавство*

УДК 378:614.8:159.9(045)

Дячкова О.М.

викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах,
Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТА У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Анотація: стаття присвячена проблемі психолого-педагогічного формування почуття безпеки студента у закладі освіти як відповідь на сучасні інформаційні й соціальні загрози. Запропоновано систему педагогічних умов, покликаних забезпечити психологічне здоров'я учасників освітнього процесу.

Ключові слова: освітній процес, психологічне забезпечення, особистість, безпека, діяльність, профілактика.

Наказ Міністерства освіти і науки «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» визначає основну мету, завдання, напрями і принципи розвитку психологічної служби у закладах освіти, заручившись підтримкою профільних закладів освіти, психологічних факультетів, наукових установ і організацій, державних і громадських об'єднань, об'єднань юридичних осіб, що здійснюють діяльність у сфері психології освіти [11] Головна мета педагогічного забезпечення освітнього процесу полягає у підвищенні рівня ефективності освітньої діяльності не лише за рахунок імплементації педагогічних умов, але і засобом психологічної підтримки. Психологічне забезпечення системи

вітчизняної освіти підпорядковується Конституції України, Законам України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про вищу освіту", іншим законам України, постановам Верховної Ради України, актам Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, а також вищезгаданому Положенню.

Пріоритетним напрямом психолого-педагогічного забезпечення освіти як сукупності заходів спрямованих на розв'язання її актуальних завдань є розробка та впровадження педагогічних і психологічних програм і проектів зосереджених на профілактиці асоціальних проявів (соціального сирітства, різних видів залежності, насилля в сім'ї тощо), подоланні труднощів адаптаційного періоду й процесу навчання, превенцію поведінкових відхилень. Світова наукова спільнота доводить високий рівень кореляції цілеспрямованого педагогічного впливу із загальним показником якості життя населення, індикатором якого слугує відчуття особистісної безпеки [13]. Нині в закладах освіти актуальною проблемою постає педагогічне забезпечення психологічної безпеки суб'єктів навчання загалом і студентської молоді зокрема.

Сучасні дослідження означеної наукової прогалини однією з її причин визнають недостатньо високий рівень професійної компетентності педагогів. Просвітницька діяльність для працівників закладів освіти у напрямі впровадження педагогічних умов щодо створення психологічного комфорту особистості дозволила б знизити наслідки негативних соціальних, інформаційних загроз, підвищити не лише загальний рівень освіченості сучасного студента, а і якість життя усіх учасників освітнього процесу. Такий підхід не суперечив би нормативним положенням щодо організації освітнього процесу, а також згрупував завдання забезпечення успішної соціалізації, збереження й укріплення здоров'я, формування у студента як учасника освітнього процесу культури особистісної безпеки тощо.

Психолого-педагогічне формування почуття особистісної безпеки студента розглядається нами як цілеспрямований процес створення й реалізації комплексу сприятливих педагогічних умов для вільного розвитку студента, реалізації його прав і можливості займати активну позицію в суспільстві. Процес формування і розвитку психологічної безпеки студента передбачає розвиток здатності відображати зовнішні умови функціонування у формі певного суб'єктивного конструкту, який слугує засадою для попереднього психологічного програмування вчинків і дій, для їх регуляції в будь-якому виді діяльності. Варто наголосити, що ефективність, оптимальність і стійкість процесу взаємодії особистості із середовищем підпорядковується зв'язку з рівнем розвитку соціально-психологічної обізнаності в сфері безпеки, наявністю навичок і вмінь не лише до розпізнання загрозової ситуації, а й протистоянню їй [16].

Ключова ідея педагогічного забезпечення діяльності закладу освіти – створення сприятливих умов для навчання і розвитку студента, професійного зростання викладацького колективу, психологічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Проте заклад освіти, будучи відкритою системою, підлягає впливу різноманітних суспільних чинників. Саме тому пріоритетним напрямом розвитку психолого-педагогічного забезпечення діяльності закладу освіти має бути формування психологічної безпеки і розвивальний характер освітнього середовища, яке узагальнює систему заходів щодо усунення чинників негативного впливу на особистість студента і формує соціально-психологічну компетентність, що в свою чергу дозволяє обирати студенту власний життєвий шлях, самостійно долати труднощі, аналізувати ситуацію, обирати поведінкову стратегію не принижуючи при цьому свободу і гідність оточуючих [14].

Концептуальним положенням психолого-педагогічного забезпечення почуття безпеки студента слугують суб'єкт-суб'єктні стосунки учасників освітнього процесу. Наукова література трактує поняття суб'єктності як здатність людини презентувати себе суб'єктом діяльності, соціального життя і

самовизначення та комунікації. Проте суб'єктність визначається не самовідчуттями, властивими кожній людині, а психічною єдністю, що трансцендентна відносно отриманого досвіду і покликана забезпечувати стабільність свідомості. Засвоений досвід взаємостосунків інтеріоризується і функціонує як система ціннісних орієнтацій і соціальних установок. Ця психічна єдність передбачає унікальність персонального досвіду, почуттів, відчуттів, думок, розпоряджатись якими вміє і має право виключно суб'єкт [8]. Тож суб'єктність розглядаємо як виключну здатність людини приймати рішення на основі і з приводу того, що і складає його суб'єктність. Відтак першоджерелом і рушійною силою розвитку суб'єктності постає спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких відбувається імплементація особистості в суспільство, залучення індивіда до культури через видозміну власних вчинків і дій, себе, інших людей; до самостановлення індивідуальності і збагачення суспільного життя.

Сучасне суспільство як сукупність підпорядкованих структур і інститутів характеризується дещо жорсткими примусово-цільовими орієнтаціями. Воно віддаляється від вищих духовно-моральних реалій і гуманістичних цінностей. Громадськість потребує нової моделі комунікаційної раціональності, яка б цілком підпорядковувалась суб'єкт-суб'єктній взаємодії і долала б деструктивний вплив дегуманізму. На думку науковців побудова суспільства, яке відповідає цим критеріям можлива за умови прийняття і впровадження нового дискурсу з позаінституційним походженням, породженого підсвідомими моральними потребами його учасників, які прагнуть до порозуміння і згоди. Нова комунікативна модель сягне організаційного рівня і перетвориться на стратегічний орієнтир діяльності соціальних інститутів лише за сприяння самих суб'єктів [2].

Згідно з суб'єктно-діяльнісним підходом розвиток особистості студента відбувається у процесі власно діяльності засобом усвідомлення її суті і себе як в ній під час діалогічної емоційної взаємодії з іншими (викладачем, одногрупником тощо). Тож в якості основи суб'єкт-суб'єктних стосунків закладений діалог, що

підтверджено положеннями системно-діяльнісного аналізу міжособистісної взаємодії. Провідними детермінантами формування суб'єкт-суб'єктних стосунків під час навчально-виховного процесу у закладі освіти є особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія, достатньою мірою розвинена суб'єктна позиція студента, діалогічний стиль спілкування викладача і студента [9]. Формування суб'єкт-суб'єктних стосунків педагога та студентської молоді може слугувати специфічним завданням навчально-виховного процесу, що потребує спеціального змістово-процесуального забезпечення, демократичного стилю взаємодії викладача і використання діалогу як домінантної форми спілкування.

Тож суб'єкт-суб'єктні стосунки викладача і студента під час навчально-виховного процесу визначені, перш за все, суспільною природою людини, зміст якої зведений до реальної ситуації взаємодії і стосунків з іншими. Джерелом розвитку суб'єктності особистості студента в закладі освіти виступає освітній простір, в межах якого і відбувається така взаємодія.

Викладені вище положення дозволили науковцям сформувати підґрунтя для комплексу педагогічних умов щодо формування психологічної безпеки особистості студента в умовах навчально-виховного процесу в закладі освіти. Структуру комплексу умовно поділено на дві складові: перша – цілі і завдання планування навчальної, позанавчальної і оздоровчо-корекційної діяльності; друга – змістова складова, що містить засоби і методи психолого-педагогічного впливу, спрямованого на розвиток, навчання і виховання у студентів культури особистісної безпеки, підвищення загального показника якості життя [15].

Далі більш детально зупинимось на характеристиці означених складових.

1. Цільова складова. Головна мета психолого-педагогічного формування особистісної безпеки студента – створення сприятливих соціально-психологічних умов для вільного розвитку особистості й реалізації її прав і можливості займати активну позицію у суспільстві, не обмежуючи власним вибором інших. Тож серед педагогічних умов створення відповідного клімату виокремлено наступні [1]:

- забезпечення базового захисту всіх учасників освітнього процесу;
- формування культури особистісної безпеки всіх суб'єктів освітнього процесу;
- розвиток особистісних якостей учасників освітнього процесу, що характеризують їх захищеність від деструктивних чинників;
- формування суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладацьким і студентським колективом;
- забезпечення і сприяння процесу примноження особистісного ресурсу резистентності до деструктивних впливів;
- сприяння розвитку компетентності у сфері особистісної психологічної безпеки студентів, педагогів, працівників закладу освіти;
- забезпечення процесу посилення особистісної психологічної безпеки всіх учасників освітнього процесу шляхом підвищення якості життя (економічне зростання, доступ до інформаційних ресурсів тощо).

2. Змістова складова. Характеризуючи різновиди психолого-педагогічного інструментарію для формування психологічної безпеки студента, варто звернути увагу на те, що нині виховний компонент у закладах освіти втратив свою значущість і система виховання майбутніх фахівців фактично призупинилась. Натомість вища освіта цілком зосередилась на завданнях професійно-діяльній підготовки фахівця, а не на комплексному гармонійному розвитку його особистості. Відтак, на думку Л. Коханович, система виховання студента не є пріоритетним компонентом освіти чи необхідною складовою педагогічної діяльності. Тож іноді спостерігаємо нераціональний відбір базового компонента вищої освіти у навчальних, робочих планах і стандартах, що зумовлює суперечність у системах навчання і виховання. Ефективність виховної роботи у закладах освіти значною мірою залежить від рівня органічної взаємодії навчального і виховного процесів. Виховання неможливе без наявності певних знань, вмінь, навичок, компетентностей, якими оволодіває студент під час

навчання, проте, навчання нині виступає важливим виховним засобом [6]. Необхідною умовою загальної і професійної вихованості майбутнього фахівця є переорієнтація навчального процесу у закладі освіти на розв'язання інтегративних морально-пізнавальних завдань, що дозволить розглядати освіту XXI століття як таку, що орієнтована на формування культури, становлення і розвиток особистості студента.

Оскільки зміст психологічної безпеки студента знаходить прояв у сукупності його виховних установок відносно конкретного виду діяльності, важливо включити до складу змістового блоку ті види діяльності, котрі сприятимуть розвитку психологічного здоров'я і формуванню почуття безпеки. Важливу роль у розвитку високоморальної, духовно розвиненої і фізично здорової особистості, здатної до виконання професійних обов'язків на високому рівні, прийняття відповідальних рішень, відіграє поінформованість студента. Інформаційно-вихована робота зі студентом передбачає оволодіння ним основною освітньою програмою підготовки фахівця. У процесі засвоєння програми у студента формується громадська відповідальність, прагнення до професійного зростання, формуються професійно значущі якості і компетентності. Означений вид роботи може бути впроваджений як окремий курс, або ж шляхом організації позанавчальної роботи (науково-дослідна робота, участь у конференціях, семінарах, круглих столах, педагогічних читаннях тощо). Результатом інформаційно-виховної роботи, як різновиду психологічної підтримки, може бути сформована громадська позиція, критичне ставлення до джерел інформації, самовизначення, самореалізація студента, його творчі прояви, прагнення до незалежності, самостійного підвищення особистої відповідальності (як за стан власного психологічного здоров'я, так і професійне становлення), що, своєю чергою, сприяє формуванню культури особистісної безпеки суб'єкта освітнього процесу [3].

Окремий напрям роботи у закладах освіти – соціально-педагогічна діяльність, що спрямована на забезпечення і захист прав студента, створення умов для самореалізації у суспільстві, а також надання їм допомоги у процесі соціалізації, засвоєння ними соціокультурного досвіду. З метою формування почуття психологічної безпеки студента соціально-педагогічна робота може містити наступну систему заходів [7]:

- розробка і забезпечення реалізації програм соціального захисту студентам з груп ризику (молоді сім'ї, сироти, інваліди, переселенці);
- проведення систематичних цілеспрямованих оздоровчих заходів всіх учасників освітнього процесу (як педагогічного, так і студентського колективу);
- реалізація інформаційно-методичної і організаційної роботи з кураторами і заступниками з виховної роботи;
- залучення студентів до розподілу місць для проживання у гуртожитках;
- організація контролю щодо дотримання правил внутрішнього розпорядку студентами на території закладу освіти;
- ретельний контроль призначення соціальних стипендій студентам, а також разової матеріальної допомоги із фонду профспілки;
- сприяння у здоров'язбереженні і здоров'ябудівництві студентів.

Розвиток валеологічної свідомості молоді й популяризація спорту та фізичної культури – нагальна соціальна проблема. Спортивно-оздоровча діяльність закладу освіти має вирішальну роль у психолого-педагогічному процесі формування почуття психологічної безпеки, слугує точкою відліку для здорового способу і стилю життя сучасного студента.

Серед напрямів спортивно-оздоровчої діяльності, що цілком сприяють психологічній безпеці особистості виокремлюють наступні: спортивні секції; організація і проведення спортивних змагань, марафонів тощо; пропаганда і поширення здорового способу життя, залучення студентів до занять фізичною культурою і спортом [4].

Реалізація означених напрямів може здійснюватись комплексно у взаємодії з іншими структурними підрозділами, що залучені до здоров'язберігаючої діяльності закладу освіти.

З-поміж різновидів соціальної активності студента вирізняється культурно-дозвіллева діяльність як інструмент його саморозвитку, збагачення його моральної і духовної сфери. Студентська молодь має самостійно ініціювати власне дозвілля і раціонально використовувати вільний час. Саме в процесі відпочинку і дозвілля студенту простіше сформувати шанобливе ставлення до власної особистості, навіть подолати певні недоліки характеру, тому важливо підтримувати таку ініціативу. Чітка організація дозвілля і культурного відпочинку позитивно впливає на формування і підтримку сприятливого психологічного клімату в колективі і укріплює психологічне здоров'я [12]

Культурно-дозвіллева діяльність має на меті розкривати і підтримувати творчий потенціал студента, сприяти можливості проявити себе в культурній сфері. Серед оптимальних форм організації культурного дозвілля, які враховують ініціативу і практичну участь кожного студента, можна виокремити наступні: гуртки за інтересами (політичні, інтелектуальні, спортивні, розважальні); творчі колективи (музичні, танцювальні, хореографічні тощо); організація культурно-дозвіллевих заходів (офіційні і святкові зустрічі, концерти, шоу, театралізовані дійства, фольклорні свята, конкурси і фестивалі, студентські акції тощо).

Заслуговує на особливу увагу психолого-педагогічна профілактика у закладах освіти – це система попереджуючих заходів, що нівелюють зовнішні чинники, детермінанти і умови, які негативно відображаються на розвитку учасника освітнього процесу. Ця система заходів має превентивний характер для можливого неблагополуччя в особистісному і психічному розвитку студента, а також забезпечує ефективність психолого-педагогічних умов, сприятливих для цього розвитку.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту» (підпункт 4 пункту 1 статті 26) серед основних завдань закладу вищої освіти виокремлено «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах.» [5]. Натомість, фіксуємо отримані результати соціологічних опитувань Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) й відмічаємо стабільно високу тенденцію залежності респондентів вікової групи 15-17 років від алкоголю та інших наркотичних речовин [10], тож саме психолого-педагогічна профілактика у закладах освіти постає головною системою формування особистісної безпеки студента в ситуації тут і тепер. З-поміж провідних напрямів психолого-педагогічної профілактики у закладі освіти виокремлюють [3]:

1) охорона здоров'я всіх учасників освітнього процесу – викорінення можливих передумов виникнення і розвитку хвороб, створення сприятливих умов для охорони здоров'я, виховання фізично і морально стійких особистостей;

2) профілактика девіантної поведінки студента: профілактика самогубств (суїциду) – своєчасна діагностика і відповідна корекційна діяльність; активна емоційна підтримка особистості, яка страждає від депресії; заохочення позитивної спрямованості особистості для спростування наслідків негативних ситуацій; профілактика соціальних патологій (злочинність, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інтернет-залежність).

Форми і види профілактичних заходів можуть бути різноманітними. Відповідно до етапів попереджувального впливу вони можуть бути: нейтралізуючі, компенсаторні, профілактичні щодо соціальних відхилень, нівелюючі, контролюючі тощо. Проте ключовою передумовою протидії соціальним відхиленням є гармонійно розвинена, зріла особистість з мотивацією на досягнення успіху і здоровий спосіб життя. Щаслива, здорова, успішна людина,

яка відчувається у безпеці, здатна цілком задовольнити соціальні потреби без застосування пагубних звичок і сурогатів.

Тож представлена сукупність педагогічних умов щодо формування почуття психологічної безпеки студента в умовах закладу освіти покликана створити сприятливий соціально-психологічний клімат для вільного розвитку особистості і реалізації її можливості бути повноцінним членом суспільства, не порушуючи прав і свобод оточуючих. На наш погляд наведена система характеризується потенціалом для зниження негативних наслідків численних соціальних, інформаційних, психологічних загроз і для підвищення загального рівня освіченості студента, якості життя всіх суб'єктів задіяних у освітньому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева І. А. Категорія психологічної безпеки. Вестник практической психологии образования. № 4 (13). 2007. С. 45–57
2. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: Учебник. Санкт-Петербург. : Издательство «Лань», 2002. 384 с.
3. Винославська О. В. Психологія: навч. посіб. для студ. вузів. Київ : ІНКІОС, 2005. 352 с.
4. Драчук А. І. Оптимізація фізичного виховання студентів вищих закладів освіти гуманітарного профілю: Автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02. Львів : ЛДІФК, 2001. 20 с.
5. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Коханович Л. И. Гуманизация образования и создание комфортной гуманитарной среды в вузе. Москва. 2004. 301 с.
7. Кравцова Т. О. Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю в умовах соціокультурного середовища ВНЗ. Наукові записки КДПУ. 2014. № 97. С. 150–155.

8. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія. Суми : Видавництво «МакДен, 2011. 412 с.

9. Кузікова С. Б. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. 2012. № 1009. С. 40–44.

10. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні.

[URL:https://www.unicef.org/ukraine/ukr/ESPAD-ForWEB.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/ukr/ESPAD-ForWEB.pdf)

11. Наказ Міністерства освіти і науки України №509 від 22.05.2018 "Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України".

URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32337.html.

12. Олійник І. О., Єрусалимець К. Г. Формування культури дозвілля студентської молоді. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2013. № 1. С. 207–212.

13. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. Київ : Академвидав, 2003. 448 с.

14. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

15. Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности : учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2006. 296 с.

16. Сапогова Е. Е. Психология развития человека: учеб. пособие. Москва : Аспект Пресс, 2001. 460 с.

Olga M. Diachkova. Pedagogical conditions of student psychological safety in educational establishment. – Article.

Summary. The article is devoted to the problem of psychology and pedagogical developing of student sense of safety in educational establishment as the reaction on the

informative and social threats. The system of pedagogical conditions of support of psychological health of the education participants is offered.

Key words: educational process, psychological support, personality, safety, activity, prophylactic.

О. М. Дячкова. Педагогические условия психологической безопасности студента в учебном заведении. – Статья.

Аннотация: статья посвящена проблеме психолого-педагогического формирования чувства безопасности студента в учебном заведении как реакция на современные информационные и социальные угрозы. Предложена система педагогических условий обеспечения психологического здоровья участников образовательного процесса.

Ключевые слова: образовательный процесс, психологическое обеспечение, личность, безопасность, деятельность, профилактика.